

ANCORARE ISTORICĂ A PRACTICII FILOSOFICE WHITEHEADIANE

Prof. Michel Weber

Filosoful german Gerd B. Achenbach (1947–) este considerat, în general, inițiatorul mișcării contemporane de practică filosofică¹. Din 1981, îi primește pe cei pe care el îi numește « vizitatori » pentru a-i ajuta să întâlnească, dacă nu, să rezolve, micile și marile probleme ale vieții cotidiene. Abordarea sa este cu siguranță non clinică: el nu muncește decât cu categorii filosofice. Sunt deci excluse categoriile medicale, psihologice sau chiar teologice (activate de preoți în spitale și de « consilieri pastorali » în lumea protestantă). În 1982, a fondat o asociație germană de filosofi practicieni, Internationala Gesellschaft für Philosophische Praxis care curând va deveni International Society for Philosophical Practice. După publicare primelor trei cărți despre acest subiect², într-adevăr, ideea se răspândește pe Continent și ia amploare și la nivel « academic »: în iunie 1999, Berlin acceptă un colocviu despre metodele de sfătuire filosofică; în iulie 1999, a cincea conferință internațională consacrată practicii filosofice se ținea la Universitatea din Oxford. Mai recent, în noiembrie 2006, un colocviu internațional despre « Noile Practici Filosofice », este ținut la Paris, sub auspiciile UNESCO.

Dar trebuie știut că Statele Unite

L'ANCRAGE HISTORIQUE DE LA PRATIQUE PHILOSOPHIQUE WHITEHEADIANNE

Prof. Michel Weber

Le philosophe allemand Gerd B. Achenbach (1947–) est généralement considéré comme l'initiateur du mouvement contemporain de pratique philosophique¹². Dès 1981, il reçoit ceux qu'il appelle des « visiteurs » afin de les aider à rencontrer, sinon à résoudre, les petits et grands problèmes de la vie quotidienne. Son approche est résolument non clinique : il ne travaille qu'avec des catégories philosophiques. Sont donc exclues les catégories proprement médicales, psychologiques ou même théologiques (activées par les aumôniers dans les hôpitaux et les « conseillers pastoraux » dans le monde protestant). En 1982, il fonde une association allemande de philosophes praticiens, la Internationale Gesellschaft für Philosophische Praxis qui deviendra bientôt l'International Society for Philosophical Practice. Après la publication de ses trois premiers livres sur le sujet¹³, en effet, l'idée se répand sur le Continent et prend de l'ampleur aussi au niveau « académique » : en juin 1999, Berlin accueillait un colloque sur les méthodes de conseil philosophique ; en juillet 1999, la cinquième conférence internationale dévouée à la pratique

găzduiesc, în persoana filosofului Paul W. Sharkey, profesor distins al Universității din Southern Mississippi, un al doilea pretendent. El și-a început practica sporadică în 1974. În 1979, devine « *Philosopher in Residence* » la Forrest County General Hospital

(Mississippi). Sarcina sa, în principal de ordinul consultanței interne, este presărată de o practică ce răspunde nevoilor punctuale ale pacienților. În 1992, și în mod independent de eforturile lui M. Achenbach, American Society for Philosophy, Counseling and Psychotherapy (ASPCP), în perioada de elaborare din 1987, vede ziua sub instigarea sa.

În Franța, practica filosofică își găsește originea în lucrările lui Marc Sautet (1947–1998), care își va inaugura simultan în 1992 Cabinetul de Filosofie (strada Sévigné) și prima « *cafenea filosofică*³ » (la Café des Phares, piața din Bastilia). La ora actuală, filosoful cel mai activ pe scena practică este probabil Oscar Brénifier, care și-a demarat consultarea în 1995 și care a coordonat mai ales începând cu ateliere de filosofie și cu publicarea jurnalului *Diotime*.

Să notăm în fine figura (foarte) controversată care este Louis Marinoff, Profesor de Filosofie la City College of New York, Președinte fondator al American Philosophical Practitioners Association (APPA), co-președinte al Anglo-American Society for Philosophical Practice, și autorul celebrului *Plato Not Prozac* (1999)⁴.

4.1. Moștenirea socratică

Toate aceste curente revendică în mod explicit moștenirea socratică, care este nedisociabil de prioritatea conferită la întrebarea sensului existenței. Ce este de

philosophique se tenait à l'Université d'Oxford. Plus récemment, en novembre 2006, un colloque international sur les « *Nouvelles Pratiques Philosophiques* », s'est tenu à Paris, sous les auspices de l'UNESCO.

Mais il faut savoir que les États-Unis abritent, en la personne du philosophe Paul W. Sharkey, professeur émérite de l'University of Southern Mississippi, un second prétendant. À en croire l'intéressé, il a commencé sa pratique sporadique en 1974. En 1979, il devient « *Philosopher in Residence* » au Forrest County General Hospital (Mississippi). Sa tâche, principalement de l'ordre de la consultance interne, s'émaille d'une pratique répondant aux besoins ponctuels des patients. En 1992, et toujours indépendamment des efforts de M. Achenbach, l'American Society for Philosophy, Counseling and Psychotherapy (ASPCP), en gestation depuis 1987, voit le jour sous son instigation.

En France, la pratique philosophique trouve son origine dans les travaux de Marc Sautet (1947–1998), qui inaugure simultanément en 1992 son Cabinet de Philosophie (rue Sévigné) et le premier « *café philosophique*¹⁴ » (au Café des Phares, place de la Bastille). A l'heure actuelle, le philosophe le plus actif sur la scène pratique est probablement Oscar Brénifier, qui a démarré formellement sa consultation en 1995 et qui coordonne également depuis des ateliers de philosophie et la publication du journal *Diotime*.

Notons enfin la figure (très) controversée qu'est Louis Marinoff, Professeur de Philosophie au City College of New York, Président fondateur de l'American Philosophical Practitioners Association (APPA), co-président de l'Anglo-American Society for Philosophical Practice, et auteur

spus ?

Se știe, filosofia ia naștere în Grecia, în secolul al VI-lea înaintea erei noastre, în favoarea emergenței idealului democratic la a cărei stabilire a contribuit. Filosofii presocratici au fost în mod esențial cosmologici: la ce preț se poate înțelege structura lumii și, prin aceasta, ancorarea umană, a fost chestiunea lor de predilecție. Nu a fost decât Socrate, care a trăit la Atena în secolul al cincilea înaintea erei noastre, care și-a pus întrebarea sensului existenței, care a devenit prioritară.

Filosofia socratică operează o recentrare pe tema « vieții autentice ». Socrate nu propune nicio doctrină contemporanilor săi pe când adversarii săi — « sofistii » — uneori fac să pară că știu tot. El se mulțumește cu două afirmații: înaintea tuturor lucrurilor, viața autentică cere să fim « în armonie cu noi înșine⁵ »; nimic nu ar fi mai rău decât să se contrazică. Famosul « cunoaște-te pe tine însuși » manifestă această preocupare constantă: a fi constant cu sine, cu ceilalți și cu cosmosul. Or, pentru că putem rămâne prietenii victimei, nu al biroului, « a comite nedreptatea este mai rău decât a suporta nedreptatea⁶ ».

Exigența — apelul — vieții autentice fondează un ideal și o metodă. Idealul este maieutic: a da naștere sufletelor, a face ca fiecare să devină propriul său judecător (adică să renunțe la judecata mulțimii); metoda este ironică și dialogală: împotriva experților, a docmelor și a altor false certitudini, Socrate se declară ignorant și arată că interlocutorii săi refuză totuși să o cunoască...

Nu este întâmplător faptul că denunțarea sofistilor traversează opera socratică. În primul rând, atunci când Socrate vrea să știe totul ca adevăr universal, sofistii sunt în

du célèbre Plato Not Prozac (1999)¹⁵.

4.1. *L'héritage socratique*

Tous ces courants revendiquent explicitement l'héritage socratique, qui est indissociable de la priorité conférée à la question du sens de l'existence. Qu'est-ce à dire ?

On le sait, la philosophie fait irruption en Grèce, au VIe siècle avant notre ère, à la faveur de l'émergence de l'idéal démocratique qu'elle contribue d'ailleurs à établir. Les philosophes présocratiques furent essentiellement cosmologues : à quel prix peut-on comprendre la structure du monde et, par là, y ancrer solidement l'humain, fut leur question de prédilection. Ce n'est qu'avec Socrate, qui vivait à Athènes au cinquième siècle avant notre ère, que la question du sens de l'existence devient prioritaire.

La philosophie socratique opère un recentrement sur le thème de la « vie authentique ». Socrate ne propose nulle doctrine à ses contemporains tandis que ses adversaires — les « sophistes » — font parfois semblant de tout savoir. Il se contente de deux affirmations : avant toutes choses, la vie authentique demande que l'on soit « en harmonie avec soi-même¹⁶ » ; rien ne serait pire que de se contredire. Le fameux « connais-toi toi-même » témoigne de cette préoccupation constante : être consonant avec soi, avec les autres et avec le cosmos. Or, puisqu'on peut rester l'ami de la victime, pas du bourreau, « commettre l'injustice est pire que de subir l'injustice¹⁷ ».

L'exigence — l'appel — de la vie authentique fonde alors un idéal et une méthode. L'idéal est maieutique : accoucher les âmes, faire que chacun devienne son

general sceptici și relativști («omul este măsura tuturor lucrurilor» spunea Protagoras). În al doilea rând, ei învață, arta de a convinge, de a persuadea, de a seduce. În al treilea rând, această învățare este expusă contra monedei sunătoare și banilor gheață pe când Socrate își oferă serviciile primului venit, se va admite deci fără teamă că a invoca autoritatea lui Socrate pentru a sprijini o activitate de consultanță mercantilă este, în cel mai bun caz, absurdă.

Viața și opera lui Socrate se confundă cu cercetarea autenticității. În stabilirea cu fermitate a exigenței fundamentale a disciplinei filosofice, ele vor avea un mare răsunet istoric. În această abundență de idei și de sisteme, revine fiecăruia să descopere filosoful cu care va putea intra în rezonanță. În cadrul care ne interesează, unii gânditori par a fi totuși mai susceptibili decât alții de a sugera justă atitudine. De aceea Whitehead, James și Hadot merită o mențiune particulară.

4.2. Alfred North Whitehead

Nu este ușor să rezumi întrun cuvânt mesajul pe care ni l-a lăsat filosoful organic: Whitehead (1861–1947) este algebrist de formație și fizician de temperament; a publicat numeroase lucrări de logică (la Cambridge) și de epistemologie (la Londra), opere pur filosofice (la Harvard). Totuși se pot opera două importante lucruri pe scurt.

În primul rând, se poate considera opera sa principală — *Process and Reality* (1929, trad. fr. 1995) — ca manifest al filosofiei procesului. Această operă promite o viziune a lumii care se referă la descrierea evenimentelor. A o califica filosofia creativității este cel mai precis, în măsura în care evenimentul poate fi înțeles fie repetiție,

propre juge (c'est-à-dire renonce au jugement de la foule); la méthode est ironique et dialogale : contre les experts, les dogmes, et autres fausses certitudes, Socrate se déclare ignorant et montre que ses interlocuteurs, pour l'être tout autant, se refusent cependant de le savoir...

Ce n'est pas par hasard que la dénonciation des sophistes traverse de part en part l'œuvre socratique. Premièrement, alors que Socrate veut savoir le tout comme vérité universelle, les sophistes sont généralement sceptiques et relativistes («l'homme est la mesure de toutes choses» disait Protagoras). Deuxièmement, ils enseignent, l'art de convaincre, de persuader, voire de séduire. Troisièmement, cet enseignement est prodigué contre monnaie sonnante et trébuchante alors que Socrate offre ses services au premier venu. On admettra donc sans peine qu'invoquer l'autorité de Socrate pour parrainer une activité de consultance mercantile est, dans le meilleur des cas, absurde.

La vie et l'œuvre de Socrate se confondent avec la recherche de l'authenticité. En établissant fermement l'exigence fondamentale de la discipline philosophique, elles auront un grand retentissement historique. Dans ce foisonnement d'idées et de systèmes, il appartient à chacun de découvrir le philosophe avec lequel il pourra entrer plus particulièrement en résonance. Dans le cadre qui nous occupe, certains penseurs semblent toutefois plus susceptibles que d'autres de suggérer la juste attitude. C'est pourquoi Whitehead, James et Hadot méritent une mention particulière.

4.2. Alfred North Whitehead

adică drept transformare (vezi secțiunea noastră 2.2.1), fie drept creativitate. Să subliniem importanța calificării pe care o aduce chiar Whitehead: filosoful nu vorbește într-adevăr despre gândirea sa decât în calitate de « filosof al organismului » și aceasta exploatează un sistem conceptual construit plecând de la categoria creativității. Făcând aceasta, el recentrează categoriile filosofice pe fenomenul vieții, în detrimentul categoriilor inspirate de scientismul mecanic, adică de dubla reducere care instaurează hegemonia științei pe toate celelalte discipline și hegemonia principiilor fundamentale ale mecanicii (să spunem cele ale lui Newton) asupra tuturor celorlalte: reversibilitatea temporală a fenomenelor, atomicitatea materiei, dualismul spirit/materie...

În al doilea rând, se poate introduce intuiția care animă Procesul și realitatea în sprijinul unui singur concept federator: « înaintarea creatoare ». După Whitehead, caracteristica fundamentală a Lumii ca totalitate și a fiecăreia dintre părțile sale, adică a evenimentelor sale, este de a participa la o cursă spre mai bine. El regăsește, grosso modo, ideea bergsoniană a unui « elan vital » primitiv și originar.

Acest concept de « înaintare creativă » se adevărește a fi ținută cu trei fire — creativitate, eficacitate și viziune — care permit deconstruirea sistemului whiteheadian cu scopuri analitice și de al reconstrui apoi pentru a vedea (în cunoștință de cauză) ceea ce filosoful a văzut.

4.2.1. Dar al creativității

Cine spune creativitate, spune diferență, ruptură, irupție a nemaiauzitului, despre ceea ce nu a fost niciodată cazul și despre ceea ce nu va fi niciodată. « Creativitatea » este darul

Il n'est pas aisé de résumer en un mot le message que le philosophe organique nous a laissé : Whitehead (1861–1947) est algébriste de formation et physicien théoricien de tempérament ; ce n'est qu'après de nombreux travaux en logique (à Cambridge) et en épistémologie (à Londres) qu'il publie des ouvrages purement philosophiques (à Harvard). C'est cependant à bon droit que l'on peut opérer deux importants raccourcis.

Premièrement, on peut considérer son œuvre maîtresse — *Process and Reality* (1929, trad. fr. 1995) — comme le manifeste de la philosophie du processus. Cet ouvrage promeut une vision du monde essentiellement événementielle. La qualifier de philosophie de la créativité est plus précis, dans la mesure où l'événement peut être compris soit comme répétition du même, c'est-à-dire comme transformation (voir notre section 2.2.1), soit comme créativité. Soulignons à ce propos l'importance de la qualification qu'apporte Whitehead lui-même : le philosophe ne parle en effet de sa pensée qu'en tant que « philosophie de l'organisme » et celle-ci exploite un système conceptuel construit à partir de la catégorie de la créativité. Ce faisant, il recentre les catégories philosophiques sur le phénomène de la vie, au détriment des catégories inspirées par le scientisme mécaniste, c'est-à-dire par la double réduction qui instaure l'hégémonie de la science sur toutes les autres disciplines et, au sein de celle-ci, l'hégémonie des principes fondamentaux de la mécanique (disons celle de Newton) sur toutes les autres : réversibilité temporelle des phénomènes, atomicité de la matière, dualisme esprit/matière...

Deuxièmement, on peut introduire l'intuition qui anime *Process and Reality* à l'aide d'un seul concept fédérateur : l'« avancée créatrice ». Selon Whitehead, la

absolut — spontaneitatea — care se află la rădăcina realului.

După budiști, strănutul și orgasmul oferă singurele ocurențe, în cotidian, adică în starea de conștiință normală, despre ceea ce este această prehensiune a creativității pulsative care izvorăște în inima realului. Etimologic, natura (physis în greacă; natura în latină) este ceea ce a fost, ceea ce naște, ceea ce erupe — uneori în continuu, uneori pulsant, ritmic.

Totuși metafore sunt posibile. Să luăm un foc de artificii fără artificier, fără artificii, și fără căderi protehnice. Rămâne numai emoția estetică înaintea cromatismului momentan al exploziei. Este faimosul: «oh frumoasa albastră!». Chiar arestarea cauzalității lipsește la acest nivel.

Pentru că imaginea capătă o mai bună aplicabilitate, se convine totuși revocarea spectatorului, adică agentul extern care nu face decât ratificarea unui eveniment care îi este străin. Trebuie ca «oh marea albastră» să fie exclamare, dacă pot spune, explozia însăși.

4.2.2. Puterea eficacității

Se vede, nemaiauzitul operează în abrupt (la acest stadiu, nu se poate spune nici într-o clipă nici în durată). Repetiți introduce o profunzime cauzală și timpul însuși.

În termeni bergsonieni: elanul vieții constă într-o exigență a creației absolute care nu este în totalitate realizabilă căci ea face față puterii inerțiale a materiei, încarnând mișcarea inversă a sinelui.

Cine spune eficacitate, spune repetiție, structurare, recapitulare, imputare. Evenimentele trecute nu dispar, ele rămân active, se sedimentează și devin astfel disponibile pentru viitoarele escapade. Fără eficacitate, creativitatea ar interzice orice

caractéristique la plus fondamentale du Monde comme totalité et de chacune de ses parties, c'est-à-dire de ses événements, est de participer à une course vers le meilleur. Il retrouve, grosso modo, l'idée bergsonienne d'un « élan vital » primitif et originaire.

Ce concept d'« avancée créatrice » s'avère tissé de trois fils — créativité, efficacité et vision — qui permettent de déconstruire le système whiteheadien à des fins analytiques et de le reconstruire ensuite pour voir (en connaissance de cause) ce que le philosophe a vu.

4.2.1. Don de la créativité

Qui dit créativité, dit différence, rupture, irruption de l'inouï, de ce qui n'a jamais été le cas et de ce qui ne le sera jamais plus. La « créativité » est le don absolu — la spontanéité — qui est à la racine du réel.

Selon les bouddhistes, éternuement et orgasme offrent les seules occurrences, dans le quotidien, c'est-à-dire dans l'état de conscience normal, de ce qu'est cette préhension de la créativité pulsative qui sourd au cœur du réel. Étymologiquement, la nature (physis en grec; natura en latin) est précisément ce qui fuse, ce qui naît, ce qui jaillit — parfois continuellement, parfois de manière pulsée, rythmique, voire pulsionnelle.

Des métaphores sont toutefois possibles. Prenons un feu d'artifice sans artificier, sans fusées, et sans retombées pyrotechniques. Reste la seule émotion esthétique devant le chromatisme momentané de l'explosion. C'est le fameux: «oh la belle bleue!». Même l'appréhension de la causalité est absente à ce niveau.

Pour que l'image acquière une meilleure applicabilité, il convient toutefois de révoquer

credință și orice gândire, se rămâne în transcendență și prezent. C'est le contraste entre le même et l'autre qui permet de penser flux et permanence.

În amonteale focului de artificii, exista bineînțeles orice dispozitiv balistic și pirotehnic care a cauzat deflagratia. Aceasta nu s-a produs de la sine, de la nimic. Sa ne gandim la traiectoria care se deseneaza dupa trecerea avionului cu reactie: in amonteale fenomenului, exista o structura care actioneaza ca o conditie posibila. In aval, exista caderi pe care le voi evoca imediat: explozia nu este anihilare.

Cat despre restul, este contrastul intre cauzele si efectele care fac posibil constiinta, gandirea (si stiinta).

4.2.3. Viziunea mobilizatoare si pacifianta

În fine, cine spune viziune, spune orizont deschis, mobilizator și pacificator.

Furnizate ele inele, creativitate salbatica si eficacitate fara discernamant nu pot atinge la imobilizarea fugitiva de insulite de stabilitate condamnată sa fie luată de fluxul evenimentelor. Aceasta ipoteza darwiniana, care se rezuma adesea prin interpretarea « hazardului si necesitatii » lui Monod este poate cea mai adecvata, dar ea nu este cea a lui Whitehead.

Pe de o parte, orizontul este imobilizator: exista un « trend », cum se spune in analiza statistica, o tendinta ascendenta. Viitorul nu exista nici nu este, el cheama. Fara un anume punct de alergare (care constituie in fapt un punct asimptotic de convergenta), articularea diferentei si a repetitiei nu ar suscita ierarhie si credinta spirituala a indivizilor, ar fi compromisa. Pe de alta parte, viziunea este pacificatoare: acest contact cu Ultimul fond speranta meliorista prinsa la evolutia

le spectateur, c'est-à-dire l'agent externe qui ne fait que ratifier un événement lui demeurant étranger. Il faut que « oh la belle bleue » soit l'exclamation, si je puis dire, de l'explosion elle-même.

4.2.2. Puissance de l'efficacité

On le voit, l'inouï opère dans l'abrupt (à ce stade, on ne peut dire ni dans l'instant ni dans la durée). La répétition introduit une profondeur causale et le temps lui-même.

En termes bergsoniens : l'élan de vie consiste dans une exigence de création absolue qui n'est pas entièrement réalisable car elle fait face à la puissance inertielle de la matière, incarnant précisément le mouvement inverse du sien.

Qui dit efficacité, dit répétition, structuration, récapitulation, imputation. Les événements passés ne s'évanouissent pas, ils demeurent actifs, sédimentent, et deviennent ainsi disponibles pour de futures bordées événementielles. Sans efficacité, la créativité interdirait toute croissance et toute pensée, on resterait dans la transcendance et le pur présent. C'est le contraste entre le même et l'autre qui permet de penser flux et permanence.

En amont du feu d'artifice, il y a bien sûr tout le dispositif balistique et pyrotechnique qui a causé la déflagration. Celle-ci ne s'est pas produite d'elle-même, à partir de rien. Pensons à la trajectoire qui se dessine après le passage de l'avion à réaction : en amont du phénomène, il y a une structure qui agit comme condition possibilisante. En aval, il y a les retombées que j'évoquais tout à l'heure : l'explosion n'est pas annihilation.

Du reste, c'est le contraste entre les causes et les effets qui rend la conscience, la pensée (et la science) possibles.

creatoare.

Sa reluam exemplul nostru. Intrebarea filosofului este aici: cine detoneaza, cine lanseaza trasnetul? Artificierul, bineinteles: el este cel care, dupa ce a meditat indelungat asupra rezultatelor, cauzelor si efectelor, a daunelor colaterale si a altora pune in miscare dispozitivul complex pe care l-a imbinat. De asemenea, el este cel care pune foc la pulberi pentru marele bine al lumii si salutul oamenilor.

Categoria in arena la Whitehead este cea de « dumnezeu »: dumnezeu vegheaza demiurgic la mentinerea presiunii evolutiei spre mai bine. Este exact rolul pe care Bergson il confera elanului vital insusi:

El nu discerne aceasta materie, care este chiar necesitatea, si el tinde la a introduce aici cea mai mare suma posibila de nedeterminare si de libertate⁷.

Este deci artificierul divin care da sens efervescentelor explozive care tes lumea spectatorului (si spectatorul insusi). Se cuprinde « sensul » celor doua maniere: semantica si spatio-temporala. Pe de o parte, semnificatia evenimentului trebuie gasita in persuasiunea pe care dumnezeu o exercita asupra oricarui eveniment en devenire (o tema pe care Whitehead o reia la Platon). Pe de alta parte, este o istorie care este instaurata, o sageata a timpului (o problema fiind aici imaginea spatializatoare).

Este de temut faptul ca Whitehead este un optimist.

4.3. William James

William James (1842–1910) este medic de formatie si psiholog empiric de

4.2.3. Vision mobilisatrice et pacifiante

Enfin, qui dit vision, dit horizon ouvert, à la fois mobilisateur et pacifiant.

Livrées à elles-mêmes, créativité sauvage et efficacité aveugle ne peuvent aboutir qu'à l'immobilisation fugace d'îlots de stabilité condamnés à être emportés par le flux des événements. Cette hypothèse darwinienne, que l'on résume souvent par le truchement du « hasard et nécessité » de Monod est peut-être la plus adéquate, mais elle n'est pas celle de Whitehead.

D'une part, l'horizon est mobilisateur : il y a un « trend », comme on dit en analyse statistique, une tendance ascendante. Le futur n'existe ni n'est, il appelle. Sans un tel point de fuite (qui constitue en fait un point asymptotique de convergence), l'articulation de la différence et de la répétition ne susciterait pas de hiérarchie et la croissance spirituelle des individus serait compromise. D'autre part, la vision est pacifiante : ce contact avec l'Ultime fonde l'espoir mélioriste chevillé à l'évolution créatrice.

Reprenons notre exemple. La question du philosophe est ici : qui fulmine, qui lance la foudre ? L'artificier, bien sûr : c'est lui qui, après avoir longuement médité sur les tenants et les aboutissants, les causes et les effets, les dommages collatéraux et autres met en branle le dispositif complexe qu'il a agencé. C'est lui aussi qui met le feu aux poudres pour le plus grand bien du monde et le salut des hommes.

La catégorie en lice chez Whitehead est celle de « dieu » : dieu veille demiurgiquement à maintenir la pression de l'évolution vers le meilleur. C'est exactement le rôle que Bergson confère à l'élan vital lui-

temperament. El a studiat la Harvard succesiv psihologia, anatomia, psihologia și filosofia. Prima sa contribuție științifică se situează la răscrucea psihofizicii (Herbart, Weber, Helmholtz, Pierre Janet...), a fenomenologiei (Franz Brentano și Edmund Husserl) și a neoplatonismului lui Henri Bergson.

El este primul născut al lui Whitehead și parcursul său academic, de asemenea atipic pe care cel al lui Britannic, face convergența traiectoriilor lor speculative, mai degrabă remarcabilă decât modul lor închinativ diferă: Whitehead vizează concretul de-a lungul imaginației teoretizante; James de-a lungul experienței brute. Dimensiunea experimentală a operei lui James este într-adevăr lipsită de cea a lui Whitehead: James speculează plecând de la profunzimile experienței sale de viață (episoade nevrotice, intoxicații diverse, interes pentru hipnoză și parapsihologie...)⁸; Whitehead speculează plecând de la experiența de a trăi care dau viața la o axiomatică în căutarea adevărului.

Există o compatibilitate evidentă între operele lui Whitehead și ale lui James, în sensul că cei doi partajează apelul (și exigența autentică) a gândirii creativității și eficacității, adică erupția referitoare la evenimente într-un cadru structural fluctuant. Conceptul emblematic la James este acela al fluxului de conștiință (« stream of consciousness »), după care conștiința nu este o simplă unitate substanțială, ci o unitate funcțională.

Aportul specific jamesian la filosofia evenimentului se poate rezuma în trei timpuri: empirism radical, pragmatism și experiența pură. Pe scurt: toate experiențele — și nimic altceva decât experiențele — formează obiectul anchetei filosofice.

Gândirea referitoare la evenimente a lui

même :

Il se saisit de cette matière, qui est la nécessité même, et il tend à y introduire la plus grande somme possible d'indétermination et de liberté¹⁸.

C'est donc l'artificier divin qui donne un sens aux effervescences explosives qui tissent le monde du spectateur (et le spectateur lui-même d'ailleurs). On comprendra « sens » de deux façons : sémantique et spatio-temporel. D'une part, la signification de l'événement est bien sûr à trouver, en fin de compte, dans la persuasion que dieu exerce sur tout événement en devenir (un thème que Whitehead reprend à Platon). D'autre part, c'est une historicité qui est instaurée, une flèche du temps, si l'on veut (le problème étant ici l'image spatialisatrice).

Il est à craindre que Whitehead soit fondamentalement un optimiste.

4.3. William James

William James (1842–1910) est médecin de formation et psychologue empirique de tempérament. Il enseigne à Harvard successivement la physiologie, l'anatomie, la psychologie et la philosophie. Sa première contribution scientifique se situe à la croisée de la psychophysique (Herbart, Weber, Helmholtz, Pierre Janet...), de la phénoménologie (Franz Brentano et Edmund Husserl) et du néoplatonisme d'Henri Bergson.

Il est l'aîné de Whitehead et son parcours académique, aussi atypique que celui du Britannic, rend la convergence de leurs trajectoires spéculatives d'autant plus remarquable que leurs modes inquisitifs diffèrent : Whitehead vise le concret à travers

James constituie o nouă formă de empirism, un empirism radical care trimite rationalismul și empirismul clasic (sustinând voluntar că spiritul este un pur receptacul de experiențe întâmplătoare). Aceste două mari curente filosofice tradiționale partajează într-adevăr aceeași premisă substantialistă și nu înțeleg să țină cont de o fracțiune de date disponibile: în mod esențial cele care ne vin de la vedere. Ideile generale născute din rationalism, asupra cărora operează un calcul formator, sunt perechea de idei particulare achiziționate de empirist, adunate prin asociere.

După James, experiența primitivă nu este elementară: ea nu posedă nici simplitatea, nici atomicitatea, nici individualitatea pe care i-o conferă rationalismul și empirismul. Experiența în calitate de experiență — experiența pură — este vagă, confuză și pe deasupra rațională.

Pragmatismul constituie corelatul metodologic al acestei ipoteze experimentale hrănit de empirismul radical: într-un univers în devenire, nu mai are sens cercetarea principiilor, numai consecințele unei ipoteze științifice sau ale unui act în cotidian. Universul a devenit un multi-vers, un univers multiplos, striat de traiectorii referitoare la evenimente variate.

4.4. Pierre Hadot

Pierre Hadot (1922–) este din 1991 profesor onorific la Colegiul din France, unde a fost ales în 1982 la inițiativa lui M. Foucault (1926–1984). Filosof specialist al perioadei elenistice, el este cunoscut pentru lucrările sale despre Plotin, Epicur și stoicismul lui Marc-Aurèle. Cu grecii (și Bergson), el insistă asupra necesității de a înțelege filosofia ca o artă de a trăi și nu ca o

son imagination théorisante; James à travers l'expérience brute. La dimension proprement expérimentale de l'œuvre de James est en effet absente de celle de Whitehead: James spéculait à partir des profondeurs de son vécu personnel (épisodes névrotiques, intoxications diverses, intérêt pour l'hypnose et la parapsychologie...) ¹⁹; Whitehead spéculait à partir d'expériences de pensée qui donnent vie à une axiomatique toujours en quête d'adéquation.

Il existe une compatibilité évidente entre les œuvres de Whitehead et de James, au sens où tous deux partagent l'appel (et l'exigence authentique) de la pensée de la créativité et de l'efficacité, c'est-à-dire de l'irruption événementielle dans un cadre structurel fluctuant. Le concept emblématique chez James est celui de flux de conscience (« stream of consciousness »), selon lequel la conscience n'est pas une simple unité substantielle, mais une unité fonctionnelle.

L'apport spécifiquement jameséen à la philosophie de l'événement peut se résumer en trois temps: empirisme radical, pragmatisme et expérience pure. En bref: toutes les expériences — et rien que les expériences — forment l'objet de l'enquête philosophique.

La pensée événementielle de James constitue une nouvelle forme d'empirisme, un empirisme radical qui renvoie dos à dos le rationalisme (rendant compte du monde à partir de principes posés a priori) et l'empirisme classique (soutenant volontiers que l'esprit est un pur réceptacle d'expériences adventices). Ces deux grands courants philosophiques traditionnels partagent en effet la même prémisses substantialiste et n'entendent tenir compte que d'une fraction des données disponibles: essentiellement celles qui nous viennent de la

construcție a sistemului. Aici intervine notiunea sa de exercitiu spiritual pe care noi îl trimitem în inima filosofiei grecești și indirect la modificările creștine. Hadot, care a studiat teologia și a fost preot din 1944 până în 1952, remarcă într-adevar că Jean-Pierre Vernant ca practicile creștine sunt fructul voinței de a prezenta creștinismul ca mostenitorul filosofiei grecești și al ascezei fizice (regim alimentar și sexual...), discursiv (dialog și meditație...) și intuitiv (contemplație...).

Să notăm importanța de a vorbi în acest context de spiritualitate și nu de religiozitate. Nu numai că sentimentul religios este străin spiritualului, ci din contră. Dar este prudent să distingem pentru a reda dimensiunile unei discuții propriu filosofice.

Filosofia în calitate de experiență reală vizează deplasarea de sine în progresia spirituală. Este vorba despre a se elibera de apăsarea trecutului și de teama de viitor, într-un cuvânt de a opera o recentrare asupra momentului prezent și, făcând aceasta, de a face posibilă o transformare interioară.

Hadot reia cele patru cercuri care structurează *Gândirile* lui Marc-Aurèle. Pentru a putea spune momentului care trece « oprește-te, ești atât de frumos⁹ ! », trebuie în mod imperativ să ignorăm

- Tot ceea ce alții fac sau zic.
- Tot ceea ce ai făcut și ți-ai spus ție însuți [în trecut] și toate lucrurile care te nelinistesc.
- Tot ceea ce ți se întâmplă, independent de voința ta
- Tot ceea ce face să ruleze valul involburat care te scaldă cu fluxul sau¹⁰.

Paradoxal, această recentrare asupra valorii infinite a momentului prezent este însoțită de o lansare, de un sentiment oceanic bine

vădit. Les idées générales innées du rationaliste, sur lesquelles opère un calcul formateur, sont le pendant des idées particulières acquises de l'empiriste, assemblées par association.

Selon James, l'expérience primitive n'est pas élémentaire : elle ne possède ni la simplicité, ni l'atomicité, ni l'individualité que lui confèrent rationalistes et empiristes. L'expérience en tant qu'expérience — l'expérience pure — est vague, confuse et par-dessus tout relationnelle.

Le pragmatisme constitue le corrélat méthodologique de cette hypothèse expérimentelle nourrie par l'empirisme radical : dans un univers en devenir, il ne fait plus sens de rechercher les principes, seulement les conséquences d'une hypothèse scientifique ou d'un acte dans le quotidien. L'univers est devenu un multi-vers, un univers multiple, strié de trajectoires événementielles variées.

4.4. Pierre Hadot

Pierre Hadot (1922–) est depuis 1991 professeur honoraire au Collège de France, où il fut élu en 1982 à l'initiative de M. Foucault (1926–1984). Philosophe spécialiste de la période hellénistique, il est connu pour ses travaux sur Plotin, Épicure et le stoïcisme de Marc-Aurèle. Avec les Grecs (et Bergson), il insiste sur la nécessité de comprendre la philosophie comme art de vivre et non comme construction de système. C'est ici qu'intervient sa notion d'exercice spirituel qui nous renvoie au cœur de la philosophie grecque et indirectement aux mortifications chrétiennes. Hadot, qui étudia la théologie et fut prêtre de 1944 à 1952, remarque en effet avec Jean-Pierre Vernant que les pratiques

cunoscut de stoicieni, de epicurieni și de filosofi procesuali.

Să subliniem, în concluzie, conivența foarte puternică ce exista între Whitehead, James și Hadot. Ea nu ține numai de ceea ce cei trei susțin despre filosofie pentru a renunța la fascinația suicidală din abis, la confortul imersiunii în absurd. Înaintarea creatoare, experiența pură și exercitiul spiritual trimit la aceeași realitate în devenire și la același apel al autenticității. Foucault rezuma bine aceasta :

A forma concepte, este o manieră de a trăi și nu de a ucide viața ; este o modalitate de a trăi într-o relativă mobilitate și nu o tentativă de a imobiliza viața; înseamnă a manifesta, printre aceste miliarde de vietuitori care își informează mediul și se informează plecând de la sine, o inovație care va fi judecată cum se va vrea, infimă sau considerabilă [...].¹¹

Cercetarea intensității creative cea mai salvatică și cea mai sesizantă (l'augmentum de Quignard), când ea se exprimă public, face să urce dintr-o grijă de obiectivitate în mod necesar structurant. Invers, explorării sistematice a filosofului se deschide la experiența transfigurantă. La răsucirea acestei duble miscări se găsește teritoriul măsurat de Hadot.

chrétiennes sont historiquement le fruit de la volonté de présenter le christianisme comme l'héritier de la philosophie grecque et de son ascèse physique (régime alimentaire et sexuel...), discursive (dialogue et méditation...) et intuitive (contemplation...).

Notons de plus l'importance de parler dans ce contexte de spiritualité et non pas de religiosité. Non pas que le sentiment religieux soit étranger au spirituel, que du contraire. Mais il est prudent de les distinguer afin de donner les coudées franches à une discussion proprement philosophique.

La philosophie en tant qu'expérience vécue vise le dépassement de soi dans la progression spirituelle. Il s'agit de se libérer du poids du passé et de la crainte de l'avenir, en un mot d'opérer un recentrement sur l'instant présent et, ce faisant, de rendre possible une transformation intérieure.

Hadot reprend à ce propos les quatre cercles structurant les Pensées de Marc-Aurèle. Afin de pouvoir dire à l'instant qui passe « Arrête-toi, tu es si beau²⁰ ! », il faut impérativement ignorer

— Tout ce que les autres font ou disent.

— Tout ce que tu as fait et dit toi-même [dans le passé] et toutes les choses qui te troublent parce qu'elles sont à venir.

— Tout ce qui t'advient, indépendamment de ta volonté, du fait du corps qui t'entoure ou du souffle vital inné.

— Tout ce que fait rouler le flot tourbillonnant qui te baigne de son flux²¹.

Paradoxalement, ce recentrement sur la valeur infinie de l'instant présent s'accompagne d'un lâcher prise, d'un sentiment océanique bien connu des stoïciens, des épicuriens et des philosophes processuels.

Soulignons en conclusion la connivence

très forte qui existe entre Whitehead, James et Hadot. Elle ne tient pas seulement à ce que tous trois se sont appuyés sur la philosophie pour renoncer à la fascination suicidaire de l'abîme, au confort de l'immersion dans l'absurde. L'avancée créatrice, l'expérience pure et l'exercice spirituel renvoient à la même réalité en devenir et au même appel de l'authenticité. Foucault résume bien cela :

Former des concepts, c'est une manière de vivre et non de tuer la vie ; c'est une façon de vivre dans une relative mobilité et non pas une tentative pour immobiliser la vie ; c'est manifester, parmi ces milliards de vivants qui informent leur milieu et s'informent à partir de lui, une innovation qu'on jugera comme on voudra, infime ou considérable [...].²²

La recherche de l'intensité créative la plus sauvage et la plus saisissante (l'augmentum de Quignard), lorsqu'elle s'exprime publiquement, fait toujours montre d'un souci d'objectivité nécessairement structurant. A l'inverse, l'exploration systématique du philosophe s'ouvre à l'expérience transfigurante. Au carrefour de ce double mouvement se trouve le territoire arpenté par Hadot.

¹ Achenbach vorbește despre « philosophische Praxis » ; termenul anglo-saxon consacrat este « Philosophical Practice » sau « Philosophical Counseling » (care în Marea Britanie se numește « Counselling »).

² Gerd B. Achenbach, *Die reine und die praktische Philosophie* (Wien, Verlag des Verbandes d. Wiss. Ges. Österreichs, 1983) ; *Philosophische Praxis* (Mit Beitr. von Matthias Fischer e. a., Köln, Dinter, 1984) ; cf. Gerd B. Achenbach și Thomas H. Macho, *Das Prinzip Heilung: Medizin, Psychoanalyse, philosophische Praxis* (Köln, Dinter, 1985). Opera sa este în continuarea celei a compatriotului său Leonard Nelson (1882-1927) : cf. *Von der Kunst zu philosophieren* [1918], reluată în *Gesammelte Schriften in neun Bänden*, Hamburg, Meiner, 1970.

³ Marc Sautet, *Un Café pour Socrate*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1995.

⁴ Louis Marinoff, *Plato Not Prozac. Applying Philosophy to Everyday Problems*, New York, HarperCollins, 1999.

⁵ Platon, Gorgias 482c.

⁶ Platon, Gorgias 474b. Cf. Hannah Arendt, *La Vie de l'esprit*, op. cit., Volumul I, pp. 190 sq.

⁷ Bergson, *Evoluția creatoare* [1907], p. 252, in *Œuvres*, p. 708.

⁸ Pentru istoricul acestor episoade depresive, al acestor intoxicații și alte experiențe fondatoare, vezi Ralph Barton Perry, *The Thought and Character of William James. As Revealed in Unpublished Correspondance and Notes, Together with his Published Writings* ; Volumul I, *Inheritance and Vocation* ; Volumul II, *Philosophy and Psychology*, Boston, Little, Brown, and Company, 1935.

⁹ Johann Wolfgang von Goethe, *Faust. Der Tragödie, zweiter Teil* [1832]. Trad. și prefată de Henri Lichtenberger, Paris, Aubier. Éditions Montaigne, 1980, I. 11581. Cf. « Spiritul nostru nu mai este întors spre trecut nici spre viitor. Prezentul singur — Vezi fericirea noastră înflorind. » (I. 9381-3)

¹⁰ Pierre Hadot, *La Citadelle intérieure. Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*, Paris, Éditions Fayard, 1992, pp. 190 sq. asupra XII,3,1.

¹¹ Michel Foucault, *Dits și Scrisurile IV*, Paris, Éditions Gallimard, pp. 774-775.

¹² Achenbach vorbește de « philosophische Praxis » ; le terme anglo-saxon consacré est « Philosophical Practice » ou « Philosophical Counseling » (qui s'épelle en Grande-Bretagne « Counselling »).

¹³ Gerd B. Achenbach, *Die reine und die praktische Philosophie* (Wien, Verlag des Verbandes d. Wiss. Ges. Österreichs, 1983) ; *Philosophische Praxis* (Mit Beitr. von Matthias Fischer e. a., Köln, Dinter, 1984) ; cf. Gerd B. Achenbach et Thomas H. Macho, *Das Prinzip Heilung: Medizin, Psychoanalyse, philosophische Praxis* (Köln, Dinter, 1985). Son œuvre est dans le prolongement de celle de son compatriote Leonard Nelson (1882-1927) : cf. *Von der Kunst zu philosophieren* [1918], repris dans *Gesammelte Schriften in neun Bänden*, Hamburg, Meiner, 1970.

¹⁴ Marc Sautet, *Un Café pour Socrate*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1995.

¹⁵ Louis Marinoff, *Plato Not Prozac. Applying Philosophy to Everyday Problems*, New York, HarperCollins, 1999.

¹⁶ Platon, Gorgias 482c.

¹⁷ Platon, Gorgias 474b. Cf. Hannah Arendt, *La Vie de l'esprit*, op. cit., Volume I, pp. 190 sq.

¹⁸ Bergson, *L'Évolution créatrice* [1907], p. 252, in *Œuvres*, p. 708.

¹⁹ Pour l'histoire de ses épisodes dépressifs, de ses intoxications et autres expériences fondatrices, voir Ralph Barton Perry, *The Thought and Character of William James. As Revealed in Unpublished Correspondance and Notes, Together with his Published Writings* ; Volume I, *Inheritance and Vocation* ; Volume II, *Philosophy and Psychology*, Boston, Little, Brown, and Company, 1935.

²⁰ Johann Wolfgang von Goethe, *Faust. Der Tragödie, zweiter Teil* [1832]. Traduit et préfacé par Henri Lichtenberger, Paris, Aubier. Éditions Montaigne, 1980, I. 11581. Cf. « Notre esprit n'est plus tourné vers le passé ni vers l'avenir. Le présent seul — Voit notre bonheur fleurir. » (I. 9381-3)

²¹ Pierre Hadot, *La Citadelle intérieure. Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*, Paris, Éditions Fayard, 1992, pp. 190 sq. sur XII,3,1.

²² Michel Foucault, *Dits et Écrits IV*, Paris, Éditions Gallimard, pp. 774-775.